

BATI ANADOLU'DA İLK SELÇUKLU FAALİYETLERİ (1025-1081)

THE FIRST ACTIVITIES OF SELJUKS IN WESTERN ANATOLIA (1025-1081)

Adnan ESKİKURT*

Öz

Bizans İmparatorluğu'nu VII. yüzyıl sonrasında bir bölgesel güç haline getiren thema sistemi, II. Basileios'un 1025 yılında ölümü sonrası zayıflamaya başlamıştır. Devletin savunma ve vergi toplama nizamının sarsıldığı bu süreçte; yeteneksiz ve müsrif kişiler yönetime gelmiş, büyük arazi sahibi aristokratlar güçlenip themaların askeri aristokrasisi ile rekabete girişmiş, saray entrikaları ve isyanlar çoğalmıştır. Ayrıca ordu mevcudu azalmış, asker mülkleri büyük toprak sahiplerinin eline geçmiş ve asker köylüler vergi verir hale getirilmişlerdir. Yine themaların başındaki eyâlet valisi yetkilerine sahip strategosların yetkileri azalmış ve stratiotesler de belli bir meblağ karşılığı askerlikten muaf tutulmaya başlanmışlardır. Böylece devletin istikrarı zedelenmiş, askerî kudreti de azalmıştır. Bu hususlar IX. Konstantinos Monomakhos (1042-1055) döneminden itibaren ücretli asker kullanımını açıklamaktadır.

Bizans İmparatorluğu Doğu sınırlarında Selçuklular ve Batı sınırlarında da Peçenek, Uz ve Kumanlar ile karşılaşmalar yaşayacağı dönemin başlangıcında, 1054 yılındaki Schisma hadisesi nedeniyle Batı Dünyası'nın desteğini kaybetmiş ve Roma İmparatorluğu'nun mirasçısı olma iddiasından uzaklaşmış bir devlettir. Thema teşkilâtının çöküşüne bağlı askerî zafiyet de devletin Doğu sınırlarına yönelik Selçuklu akımlarını önleme

* Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Ortaçağ ABD, İstanbul/Türkiye, adnaneskikurt@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-4592-1308>.

yeteneğini ortadan kaldırmıştı. Bu durum mahir askerlerin kumandanı işbilir Selçuklu mülûk ve ümerasının faaliyetlerini kolaylaştırmıştır. Selçukluların 1071 yılında Malazgirt'te kazandıkları büyük zafer de Anadolu Yarımadası içlerinde hızla ilerlemelerine imkân sağlamıştır. Selçuk Bey'in soyundan gelen Kutalmışoğulları da Alp Arslan'ın zaferden bir yıl sonra ölümü ile tarih sahnesine çıkmışlardır. Aralarından Mansûr ve kardeşi Süleymanşâh Anadolu içlerinde fetihler yaparak Batı Anadolu'da başkenti İznik (Nikaia) olan yeni Selçuklu Devleti'nin temellerini atmışlardır.

•

Anahtar Kelimeler

Batı Anadolu, Selçuklular, Bizans İmparatorluğu, Thema Sistemi, Süleymanşâh

•

Abstract

The theme system that transformed the Byzantine Empire into a regional power after the seventh century began to decline after the death of Basil II in 1025. During this period of turmoil, when the state system of defence and tax collection was shaken, unskilled and extravagant rulers came to power, big landowning aristocracy opposed the military aristocrats in themata, strengthening themselves, court intrigues and rebellions intensified. Besides, the number of the soldiers under arms decreased, big landowners took possession of the properties of the soldiers and the peasant soldiers forced to pay tax. In addition, the powers of the strategoi, who acted as military governors at the head of themata also decreased, and the stratiotai also began to be exempted from military service for a certain sum. As the stability of the state was damaged, its military capacity decreased. These factors explain why the Byzantine State resorted to the use of mercenaries from the period of Konstantinos Monomakhos IX. (1042-1055).

Byzantine Empire was a state that no longer had the support of the Western world as a result of the schism of 1054 and alienated its claim to become the heir to the Roman Empire at the beginning of the period when it would face the Seljûqs (Oghuz) on the eastern frontiers and with the Patzinak, Uz (Oghuz) and Cumans on the western borders. Military weakness due to the collapse of the theme organization also prevented the interception of the Seljûq raids on the eastern borders of the state. This situation facilitated the activities of the efficient Seljûq mulûk and umerâ, who were commandant of talented soldiers. Also the great victory won by the Seljûqs at Manzikert in 1071 allowed them to advance rapidly in the Anatolian Peninsula. The sons of Qutalmish (Qutlumush) who were the descendants of Seljûq Bey, were going to take the stage in history one year after the victory of Alp Arslan. Among them, Mansûr and his brother Sulaimân Shâh laid the foundations of the new state of Seljûqs in Western Anatolia, creating İznik (Nikaia) as its capital, during their conquests in Anatolia.

•

Keywords

Western Anatolia, Seljûqs, Byzantine Empire, Theme System, Sulaimân Shâh

Bizans İmparatorluğu VI. ve VII. yüzyıllarda Sasaniler ve Müslüman Araplarla yaptığı mücadelelerde başarısız olmuş, sınırlarını korumak ve kayıplarını telafi etmek için VII. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu'da Toros silsilesi ve Anti Torosların kuzey batısındaki bölgelerde toprağa dayalı idarî, askerî ve iktisadî mahiyeti ile dikkatleri çeken *thema*¹ (çoğulu *themata*) sistemini kurmuştur. Bizans bu sayede hedeflerine ulaşmış, ancak sonraki yüzyıllarda izlenen yanlış politikalar ve sivil-askeri bürokrasi arasındaki çekişmelerle sistem çökme noktasına gelmiştir. 1071 Malazgirt Savaşı sonrası Bizans'ın Anadolu'yu savunmaktan aciz kalması ve Selçuklu emirleri ile beylerinin yarımada içlerinde Batı Anadolu'ya kadar ulaşip hızla egemen güç haline gelmeleri bu durumu ortaya koymaktadır. Hazırlanan bu çalışma, 1071 Malazgirt savaşı sonrası yarımada içlerine yönelik Selçuklu ilerleyişi sırasında Türkiye Selçuklu Devleti'nin kurucusu I. Rükneddin Süleymanşâh b. Kutalmış'ın (öl. 1086) Batı Anadolu'daki faaliyetlerini konu edinmektedir.

Ankara'da 1941 yılında gerçekleşen Birinci Türk Coğrafya Kongresi'nde ülkemiz yedi ana coğrafi bölgeye ayrılmış ve bunların hudutları tayin edilmiştir.² Bu tayin esasları çerçevesinde Batı Anadolu'nun kabaca Güney Marmara ve Ege bölgesi (Ege ve İç Batı Anadolu bölümleri) hudutları dahilindeki bir alanı ifade ettiği görülür. Daha kaba bir tabirle, kuzeyde Sakarya Nehri ağzından güneyde Dalaman Çayı'na doğru çizilecek bir hattın batısında kalan bu saha Anadolu Yarımadası'nın batı kısmını teşkil eder.³

1. Selçukluların Anadolu'ya Gelişi Öncesi Bizans'ın Durumu

İmparator II. Basileios'un 1025 yılındaki ölümüne kadar Doğu ve Batı'daki meselelerde söz sahibi bölgesel bir güç durumunda olan Bizans, bu tarihten itibaren güç kaybetmesine sebep olan bir dizi problemle yüzleşmek zorunda kalmıştır. Zira bu tarihe kadar yaşananlar Bizans kamuoyunda devletin yenilmez bir durumda olduğu algısını yerleştirmiş ve adeta bir rehabet devresinin temelleri atılmıştı. Herakleios döneminden (610-641) beri sorunsuz işleyen thema sisteminin çözülmeye başladığı bu devirde büyük toprak sahibi kesim ile

¹ Thema terimi hakkında bkz. Murat Keçiş ve Cüneyt Güneş, "Bizans'ın Anadolu'daki Yeni Düzeni: Thema Sistemi'nin Ortaya Çıkışı ve Problemler", *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi (Sıtkı Koçman Anısına Armağan)*, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, c. 19, sayı 43, Muğla 2018, s. 95-107.

² T.C. Maarif Vekilliği, *Birinci Coğrafya Kongresi 6-21 Haziran 1941*, Raporlar, Müzakereler, Kararlar. Ankara 1941, s. 77.

³ Adnan Eskikurt, *Anadolu Medeniyetleri ve Coğrafya* (Marmara Üniv. SBE basılmamış doktora tezi), İstanbul 2013, s. 208.

mücadele başarı ile yapılamamış, köylü ve asker arazilerinin idaresinde baş gösteren problemler nihayetle devletin savunma ve vergi toplama nizamında sıkıntılar yaşamasına yol açmıştır. Yeteneksiz ve müsrif kişilerin devleti yönettiği bu devirde büyük arazi sahibi aristokrat sınıfın, bilhassa da bunun sivil kesiminin giderek güçlenmesi ve eyaletlerdeki askerî zademân ile rekabete girişmeleri birçok saray entrikasına ve isyanlara fırsat vermiş, böylece devletin istikrarı zedelenmiş ve askerî kudreti azalmıştır.⁴

Bu dönemde büyük toprak sahipleri devletin vergi gelirinin en önemli dayanaklarından birini teşkil eden yarı-hür (paroik) köylüleri kendi arazilerinde kullanarak bunların vergileri ve diğer ödemelerinden yararlanmaya çalışmışlardır. XI. yüzyıl ortalarından itibaren pronioa sisteminin zuhuru da ayrı bir sorun teşkil etmiştir. Bu uygulama, Ostrogorsky'nin ifadesine göre belirli bazı hizmetlere mükâfat olarak Bizans devlet erkânının idaresine hayatları boyunca bütün gelirleri kendilerine tahsis olunmak üzere arazi tevcihleri anlamına gelmektedir. Bunu, vergilerin kimi bölgelerde kendi çıkarlarını önde tutan mültezimler eliyle toplanmaya başlaması ve ayarı düşük nomisma darbına girişilmesi ile birlikte değerlendirdiğimizde devletin nasıl önemli vergi kayıpları yaşadığını tasavvur etmek güç değildir.⁵

Bu gelişmelerde en ağır darbeyi Bizans Ordusu'nun aldığı şüphesiz ortadadır. Zira askerî aristokrasinin nüfuzunu kırmak için ordu mevcudunun azalması ve gelir elde etmek için asker köylülerin vergi verir hale getirilmeleri dikkate alınmamıştı. Üstelik önceden thema *strategosları* aynı zamanda eyalet valisi yetkilerine de haiz iken artık themalar yargıçları yönetimde ön plana çıkmışlardı. Ayrıca XI. yüzyılda artık asker mülklerinin bir kısmı büyük toprak sahipleri eline geçmiş, stratioteslerin bir kısmı da belli bir meblağ karşılığı askerlik hizmetinden muaf olabiliyordu. Böylece thema birlikleri güç yitirmiş, thema kelimesi eyalet stratiotesleri ordusunun birlikleri anlamında kullanılmaz olmuştu.⁶

⁴ Mikhail Psellos, *Mikhail Psellos'un Khronographia'sı*, çev. Işın Demirkent, TTK., Ankara 1992, s. 194-197; Ioannes Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat yay., İstanbul 2008, s. 47, 51, 61, 79-86, 95-96, 101, 103-106; Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, TTK Ankara 1991, s. 296-299.

⁵ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 305-306. Pronioa kavramı ve sistemin XII. ve XIII. yüzyıllardaki durumu için ayrıca bkz. Peter Charanis, "Economic Factors in the Decline of the Byzantine Empire", *The Journal of Economic History*, c. 13, sayı 4, Cambridge University Press, Cambridge 1953, s. 418-419; Alexander Kazhdan, "State, Feudal and Private Economy in Byzantium", *Dumbarton Oaks Papers*, c. 47, Dumbarton Oaks, 1993, s. 83-100; Alexander Kazhdan, "Pronioa: The History of a Scholarly Discussion", *Mediterranean Historical Review*, 10:1-2, (DOI: 10.1080/09518969508569689), 1995, s. 133-163; Mark C. Bartusis, *Land and Privilege in Byzantium The Institution of Pronioa*, Cambridge University Press, Cambridge 2012.

⁶ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 307.

Bizans bu nedenlerle IX. Konstantinos Monomakhos zamanında (1042-1055) ücretli askerlerden (Norman, Varaeg, İngiliz) müteşekkil bir orduya ihtiyaç duyar hale gelmişti. Bu dönemde Türk asıllı general Georgios Maniakes'le⁷ Doğu'da ve Sicilya'da Araplar karşısında elde edilen başarılar yanı sıra Ani'nin imparatorluğa ilhakı yaşanacak son zaferler idi.⁸ Zira Bizans'ı Batı'da Peçenek, Uz ve Kumanların yaratacağı sorunlar bekliyordu. Doğu'da da Oğuzların Kınık boyuna mensup Selçuklular yeni ve taze bir güç olarak Müslümanların saflarına katılıyorlardı. Üstüne üstlük Roma ve İstanbul kiliseleri arasındaki ayrışma ve birbirlerini karşılıklı olarak aforoz etmeleri de bu dönemde (1054 Schisma) patlak vermişti ki, bu Bizans'ın Roma'nın mirasçısı cihanşümul bir devlet olma iddiasını ve Batı kamuoyu nezdindeki itibarını zayıflatan ve siyaseten yalnızlaştıran bir gelişme olacaktı.

2- Selçukluların Anadolu İçlerinde İlerleyişi

1 Eylül 1057 tarihinde Anadolu askeri asalet sınıfının temsilcisi I. Isaakios Komnenos'un tahta çıkması ve aldığı sıkı tedbirler (israfi önleme, ölçsüz bağışlarla devletin elinden çıkmış arazilerin müsaderesi vb.) ile devlet doğu ve batı sınırlarını bir süre koruyabilir hale geldi. Ancak izlediği politika sebebiyle memur aristokrasisi, kilise ve yandaşları arasında muhaliflerinin çoğaldığı bir sırada, 1059 yılında tahtını kaybetti.⁹ Yerine geçen X. Konstantinos Dukas (1059-1067) iyi niyetli bir hükümdar olmasına rağmen döneminde sivil aristokrasi yeniden güçlendi, artan devlet ve saray masrafları için ordu ihmal edildi, vergiler iltizam usulü ile toplandı, hatta memuriyetler para ile satılır oldu.¹⁰

Bu sıralarda İran'da hâkimiyetlerini kurup nüfuzlarını hızla hilâfet merkezi Bağdat'a ve Suriye-Filistin bölgesine kadar yayacak olan Selçuklular, Van Gölü Havzası (Vasputakan), Kars yöresi (Vanand) ve Gürcistan'da (İberia) Bizans ve Gürcü kuvvetlerine üstünlük sağlamaya başladılar. Ayrıca, Bizans hâkimiyetindeki Urfa, Diyarbakır, Mardin yöresi (Mezopotamya), Trabzon yöresi (Khaldia), Malatya (Melitene), Şebinkarahisar (Koloneia) ve Fırat boyları Selçuklu akınlarına maruz kaldı.¹¹

⁷ Mikhail Psellos, *Mikhail Psellos'un Khronographia'sı*, Ek. V, s. 257-259.

⁸ Ani'nin Bizans topraklarına katılması hakkında bkz. Cüneyt Güneş, *Bizans Anadolu'sunda Askerî ve İdarî Bir Sistem: Thema Sistemi (VII. Yüzyıldan XI. Yüzyıla Kadar)*, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora tezi), Muğla 2018, s. 369-371.

⁹ Mikhail Psellos, *Mikhail Psellos'un Khronographia'sı*, s. 197-198; Ioannes Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, s. 110-111; Mikhael Attaleiates, *Tarih*, çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat yay., İstanbul 2008, s. 71-72, 78-79; Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 314-315.

¹⁰ Mikhail Psellos, *Mikhail Psellos'un Khronographia'sı*, s. 216; Ioannes Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, s. 115, 117; Nikephoros Bryennios, *Tarihin Özü*, çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat yay., İstanbul 2008, s. 35-36; Mikhael Attaleiates, *Tarih*, s. 80-81, 85-86.

¹¹ Mikhael Attaleiates, *Tarih*, s. 87-88.

Selçukluların mahir askerlere sahip olmaları yanında, vaktiyle Bizans'ın Doğu Anadolu'daki yerel kuvvetleri ilhak etmesi neticesinde arada bir tampon gücün kalmamış olması ve İmparator IX. Konstantinos Monomakhos'un İberia'da konuşlu olup çevre yörelerdeki devlet arazilerinin gelirleri ile maaş ve giderleri karşılanan Bizans müttefiki orduyu bu imkândan mahrum bırakıp zayıflatmış olması, ayrıca Peçenek ve Oğuz kitlelerinin Balkanlar'daki hareketliliği nedeniyle Bizans'ın askeri ilgisini bu bölgeye çevirmek zorunda kalması da gelişmelerde rol oynuyordu.¹²

1064 yılında Ani, 1067'de Kilikia (Osmaniye, Adana, İçel illerinin tamamını, Karaman, Antalya ve Hatay illerinin bir bölümünü içine alan bölge)¹³ ve Kayseri (Kaisareia), Malatya (Melitene) ve Antakya (Antiocheia) dirayetli ve işbilir *mülûk ve ümeranın* idaresindeki Selçuklu akınları sırasında kolay hedef oldular. Zira Bizans'ta askeri harcamalar kısılmış, yönetim beceriksiz idareciler eline geçmişti.¹⁴

İmparator X. Konstantinos'un 1067 yılındaki ölümü ile devletin yönetimini oğulları Mikhail, Andronikos ve Konstantinos'un naibesi olarak karısı Eudokia'nın ellerine kaldı. Fakat fazla zaman geçmeden kudretli bir askeri yönetime taraftar olanların baskısı ile 1068 yılında general rütbesi taşıyan Kappadokia asilzâdesi Romanos Diogenes ile evlenmek zorunda kaldı. Böylece tahta çıkan IV. Romanos, Bizans'ın Balkanlar'daki arazilerinden, Phrygia'daki Anatolikon themasından, Lykaonia ve Kappadokia'dan topladığı askerlerden müteşekkil orduyu ücretli Frank ve Rus askerleri, Peçenekler ve Ermenilerle takviye ederek Anadolu içlerine yönelip Selçuklu akınlarını önlemeye yönelik bazı seferler düzenledi ve 1068 ile 1069 yıllarında bazı kısmi başarılar elde etti. Ancak 1071 yılında Malazgirt'te uğradığı bozgun sonunu getirdi ve tahtını kaybetti.¹⁵

¹² Mikhael Attaleiates, *Tarih*, s. 56, 92-95, 100-102.

¹³ Bkz. Adnan Eskikurt, *Anadolu Medeniyetleri ve Coğrafya*, s. 20.

¹⁴ Mikhael Attaleiates, *Tarih*, s. 88-91, 103.

¹⁵ Mikhail Psellos, *Mikhail Psellos'un Khronographia'sı*, s. 226-230; Ioannes Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, s. 125-138; Nikephoros Bryennios, *Tarihin Özü*, s. 54-55; Mikhael Attaleiates, *Tarih*, s. 100, 105-128, 132-144; İbnü'l Cevzî, *El-Muntazam fî Târihi'l-Ümem'de Selçuklular (H. 430-485/1038-1092)*, çev. Ali Sevim, TTK., Ankara 2014, s. 98-99; Sıbt İbnü'l Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân Fî Târihi'l-Âyân'da Selçuklular*, çev. Ali Sevim, TTK., Ankara 2011, s. 168-169; İbnü'l Adîm, *Bugyatü't-taleb fî Tarihi Halep*, çev. Ali Sevim, TTK., Ankara 1976, s. ٢٤-٢٥, ٣١, 67; İbnü'l Adîm, *Zübdetü'l-Haleb Min Târihi Halep'de Selçuklular (H. 447-521-1055-1127)*, çev. Ali Sevim, TTK., Ankara 2014, s. 28-29; Sadruddin el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Deveti's-Selçukiyye*, çev. Necati Lügal, TTK., Ankara 1999, s. 32-35; İmadeddin el-Kâtib el-İsfahânî (Bondârî ihtisarı), *Zubdat al-Nusra ve Nuhbat al 'Usra*, çev. Kıvameddin Burslan, Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi, TTK., Ankara 1999, s. 37-39; İbn al-Kalânisi, *History of Damascus 363-555 a.h.* (ed. H. F. Amedroz), Leyden 1908, s. ٩٩; İbnü'l-Esir, *El-Kâmil Fî't-Tarih*, çev. Abdülkerim Özeydin, c. X, Bahar yay., İstanbul 1991, s. 71; Reşîdü'd-Dîn Fazlullah, *Cami'ü't-Tevârih*, c. II, cüz 5, çev. Ahmed Ateş, TTK., Ankara 1960, s. 32; Reşîdü'd-Dîn

Aynı yıl tahta çıkan VII. Mikhail Dukas'ın (1071-1078) iktidarı Bizans'ın Anadolu'da hâkim olduğu yerlerin Selçuklu emirleri ve Türkmen beyleri tarafından hızla fethedildiği bir dönem oldu. Zira IV. Romanos ile Sultan Alp Arslan arasında akdedilen anlaşma imparatorun ölümü ile bozulmuş, vaatlerin yerine getirilmemesi ile de Selçuklular düzenleyecekleri harekâtlar için hukuki bir zemin elde etmişlerdi.¹⁶

3-Selçukluların Batı Anadolu'ya Gelişi ve Yaşananlar

Kaynaklarda farklı görüşler¹⁷ bulunsa da umumiyetle kabul gören görüşe göre, Sultan Alp Arslan'ın vefatı (1072), ile göz hapsinde tuttuğu amcazadesi Kutalmış Bey'in çocukları Mansûr ve Süleymanşâh da fırsat bulup Anadolu'ya gelmiş ve burada istikballerini tesise başlamışlardı.¹⁸ Diyarbakır, Urfa-Bire(cık) tarafları, Antakya, Tarsus ve Suriye-Filistin bölgelerindeki faaliyetleri netice vermeyince, Alp İlig ve Dolât'ı (Devlet) geride bırakıp kendilerini destekleyen Yabgulu (Yâvğıyye, Nâvakiyye) Türkmen kitleleri ile Anadolu içlerine yöneldiler.¹⁹ Bizans'ın toprağa bağlı asker sisteminin çökmüş olması ve Sakarya boylarına kadar uzanan ve başarılı harekâtlar yapan Artuk Bey'in Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah emri ile 1073 yılında merkeze geri çağırılması, ayrıca Bizans taht kavgaları sebebiyle Mansûr ve Süleymanşâh ciddi bir direnişle karşılaşmadan Bizans şehirlerini birer birer fethederek Batı'ya doğru ilerlediler.²⁰ Öyle ki, Kutalmış, El-basan ve Kavurt'a mensup Türkmenlerin Anadolu içlerine ilerleyişinin hız kazandığı 1074 yılında devletin çaresizliğini kabul eden

Fazlullah, *Cami'ü't-Tevârih* (Selçuklu Devleti), çev. Erkan Göksu, H. Hüseyin Güneş, Selenge yay., İstanbul 2011, s. 110-111; Muhammed b. Hâvendşâh b. Mahmûd Mîrhând, *Ravzatü's-Safâ fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ* (Tabaka-i Selçûkiyye), çev. Erkan Göksu, TTK., Ankara 2015, s. 90-92, 95; Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, haz. Erdoğan Merçil, Bilge Kültür Sanat yay., İstanbul 2011, s. 99, 104, 107-108; Urfalı Mateos, *Vekayi-Nâmesi* (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), çev. Hrant D. Andreasyan, TTK., Ankara 1987, s. 141-143, 329; Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, çev. Ömer Rıza Doğrul, c. I, TTK., Ankara 1987, s. 321; İbnü'l-Ezrâk, *Târîhu Meyyâfârikîn*, thk. Kerim Faruk el-Huli ve Yusuf Baluken, Nûbihar yay., İstanbul 2014, s. ٥١١; Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 316-319, 150-170.

¹⁶ Ioannes Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, s. 142-143; Nikephoros Bryennios, *Tarihin Özü*, s. 71-72; Mikhael Attaleiates, *Tarih*, s. 171-173.

¹⁷ Sadruddin el-Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 49; Reşîdü'd-Dîn Fazlullah, *Cami'ü't-Tevârih* (Selçuklu Devleti), s. 106-107.

¹⁸ Georgios Kedrenos (Ioannes Skylitzes'ten naklen), *Synopsis Historiarum*, nşr. I. Bekker, Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae (CSHB), II, Bonn 1839, s. 732; Mikhael Attaleiates, *Tarih*, s. 262-263; Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, c. I, s. 328.

¹⁹ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân Fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, s. 201-202; Kerimüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, çev. Mürsel Öztürk, TTK., Ankara 2000, s. 11; Anonim Selçuknâme, *Târîh-i Âl-i Selçuk*, çev. Halil İ. Gök-Fahrettin Coşguner, Atıf yay., 2014, s. 28, 35-36; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Boğaziçi yay., İstanbul 1993, s. 46-50.

²⁰ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 53.

İmparator VII. Mikhail Dukas, Batı ülkelerinden ücretli asker desteği alabilmek için Papa VII. Gregorius'tan yardımcı olması talebinde bulundu. Zira 1072-1073 yılında Isaakios Komnenos'un Anadolu orduları başkomutanı rütbesi (domestikos ton skholon tes anatoles) verilerek çıktığı, Kayseri şehrine kadar uzanan ve Türk akınlarını önlemesi beklenen seferi de başarılı olamamıştı.²¹

Mansûr ve Süleymanşâh'ın Anadolu'daki faaliyetleri, dönemi konu edinen kaynaklara kısmen yansımıştır. Meselâ İbnü'l Ezrak'a göre; Malatya, Kayseri, Aksaray, Konya, Sivas ve bütün Rum'u fethedip hâkim olmuşlardır.²² Süryani Mihael'e göre de Malazgirt savaşı sonrası Kappadokia ve Pont ülkelerini, İznik ve İzmit'i fethetmişlerdir.²³ Anonim Selçuknâme'nin kaydına göre de Konya'yı vali Mârtâvkustâ'dan ve Konya (Kûnyâ) batısındaki Takkeli Dağ'da bulunan Gâvale (Gevâle) Kalesi'ni de Rûmânûs Mâkrî'den almış, ayrıca birçok kaleyi fethedip İznik'e kadar ilerlemişlerdir.²⁴ Azimî'nin belirttiğine göre de 1075 yılında İznik (Nikiye) ve ona tabi yöreleri fethetmişlerdir.²⁵ Ancak Sibt İbnü'l Cevzî ise İznik'in fethi için Aralık 1084 gibi geç bir tarihi verir.²⁶

Yine Hayton bütün Türkiye şehir ve kalelerini fethedip hâkimiyetini kurduktan sonra Süleymanşâh adını aldığını bildirir.²⁷ Anna Komnena ise Nikephoros Botaniates tahta çıktığında Türklerin Karadeniz, Marmara, Adalar (Ege) Denizi ve Akdeniz arasındaki bütün beldelere girip hâkim olduklarını, doğu ordularının da öteye beriye dağıldığını söylemektedir.²⁸ Sur'lu William'da da boğazlardan Suriye'ye kadar uzunluğu otuz, genişliği on veya on beş gün süren bu memlekete ve bütün şehirlerine sahip oldu. Gemileri olsa idi Türkler İstanbul'u da alabileceklerdi şeklinde kayıtlar yer almaktadır.²⁹

Bizans ekonomisinin bozulduğu, yanlış uygulamalarla hayatın pahalılaştığı, ekmek fiyatları ve işçi ücretlerinin yükselmesi ile devlet içerisinde gayri memnun bir kitlenin ortaya çıktığı bu süreçte peş peşe askerî isyanlar patlak vermiştir. Bunlardan ilki, Bizans Ordusu'ndaki ücretli Norman askerlerin reisi Roussel de

²¹ Alexander Daniel Beihammer, *Byzantium and the Emergence of Muslim Turkish-Anatolia, ca. 1040-1130*, Birmingham Byzantine and Ottoman Studies, Routledge, London-New York 2017, s. 207.

²² İbnü'l-Ezrak, *Târihu Meyyâfârikîn*, s. ٥٤٦.

²³ Michel le Syrien (Süryani Mihael), *Chronique De Michel Le Syrien*, Fr. çev. J. B. Chabot, c. III, Paris 1905, s. 172.

²⁴ Anonim Selçuknâme, *Tarih-i Al-i Selçuk*, s. 35-36.

²⁵ Azimî, *Azimî Tarihi Selçuklularla İlgili Bölümler*, c. I, çev. Ali Sevim, TTK., Ankara 1988, s. 21.

²⁶ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân Fî Târihi'l-Âyân'da Selçuklular*, s. 261.

²⁷ Hayton, "La Flor Des Estoires Des Parties D'Orient", *Recueil Des Historiend Des Croisades*, Documents Armeniens, c. II, Paris 1906, s. 143.

²⁸ Anna Komnena, *Alexiad*, çev. Bilge Umar, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1996, s. 25-26.

²⁹ William, Archbishop of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond The Sea*, çev. Emily Atwater Babcock ve A. C. Krey, c. I, Columbia University Press, New York 1943, s. 78-79.

Bailleul ve Ioannes Dukas'ın isyanı olup, Artuk Bey ve onun ayrılışı ardından kalabalık bir ordu ile Anadolu'ya giren Emir Tutak'ın verdiği destekle isyan Bizans idaresi tarafından bertaraf edilebilmiştir.³⁰ Bizans'ın bu isyan sırasındaki zafiyeti, o sıralar Kızılırmak vadisi boyunca kuzeybatı yönünde ilerleyerek Paphlagonia ve Boukellarion themalarında Karadeniz sahilindeki Ereğli'ye (Herakleia) değin faaliyet gösteren Türkmenlere Sakarya Nehri Vadisi'nden Bithynia'ya sokulma ve akınlarını Kadıköy (Khalkedon) ve Üsküdar'a (Khrysopolis) kadar genişletebilme fırsatı vermiştir. Ayrıca Bizans'ın egemenliğini yitirdiği eski arazilerinde Fırat boylarından itibaren Kilikia, Lykaonia, güney Phrygia ve Pisidia'yı aşp Menderes Nehri Vadisi'ne değin uzanan akınlar da devam etmekteydi.

Bizans 1077 yılından itibaren yeni isyanlarla sarsılmıştır. Bunlardan ilki Nikephoros Botaneiates tarafından Ekim ayında başlatılmış ve hızla mevcut imparator VII. Mikhail'i sevmeyen büyük bir kitlenin desteğini kazanıp başarıya ulaşmıştır. İkincisi de Kasım ayı gibi Bizans'ın Rumeli Ordusu'nu peşine takıp kendisini imparator ilan eden ancak hedefine ulaşamayan Nikephoros Bryennios'un isyanıdır.³¹ Ayrıca Basilakios'un başarısız bir isyanı vardır.³²

Bizans'ın Anatolikon teması komutanı ve valisi olan Nikephoros Botaneiates, Ekim ayı gibi toplayabildiği 300 savaşçı ile birlikte Afyon ve Kütahya üzerinden İzmit'e doğru ilerlemeye başlamış, İmparator VII. Mikhail de ona karşı birlikte hareket etmek için Süleymanşâh ile anlaşmıştı. Ancak Botaneiates ve maiyeti Süleymanşâh'ın askerlerinin kurduğu pusulardan kurtulup İznik'e ulaşmayı başardılar. Botaneiates, İstanbul'a gidebilmek için evvelce Bizans'a sığınmış olan Alp Arslan'ın eniştesi Emir Elbasan'ın yardımı ile kendisinden daha büyük askeri kuvvete sahip Mansûr ve Süleymanşâh'ın desteğini kazanmayı başardı. Böylece ordusu daha güçlenmiş bir şekilde İstanbul önlerine ulaştı ve 1078 yılında da kolayca tahta çıkmayı başardı.³³

Yeni imparatoru Nikephoros Bryennios'un isyanının bastırılmasında da destekleyen Kutalmışoğulları, bu işbirliği karşılığında Batı Anadolu'da kuzeyde İstanbul Boğazı'na ve batıda Kapıdağ Yarımadası'ndaki Kyzikos'a (Kapıdağ Yarımadası güney kıyısında) kadar uzanan bir kesimde İznik merkezli bir

³⁰ Nikephoros Bryennios, *Tarihin Özü*, s. 73-110; Ioannes Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, s. 143-146; Mikhael Attaleiates, *Tarih*, s. 187-196, 201-202, 208-209; Anna Komnena, *Alexiad*, s. 16-23.

³¹ Mikhael Attaleiates, *Tarih*, s. 240-252, 257-258, 279-289; Anna Komnena, *Alexiad*, s. 23-34.

³² Anna Komnena, *Alexiad*, s. 34-40.

³³ Ioannes Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, s. 148, 150-152; Nikephoros Bryennios, *Tarihin Özü*, s. 119-142; Mikhael Attaleiates, *Tarih*, s. 202-203, 213-216, 238-239, 259-273.

egemenlik tesis etmişlerdi.³⁴ Ancak III. Nikephoros Botaneiates'in tahta çıktığı yıl Melikşah'ın emri ile bölgeye gönderilen Emir Porsuk'un Mansûr'u ortadan kaldırması sonrası Süleymanşâh İznik'te kontrolü sağlayıp tek başına hüküm sürmeye başladı.³⁵ Bunun en önemli kanıtı da bir kaynağın İmparator Botaneiates'in Trakya'da isyan halindeki Bryennios'a karşı yardım talep etmek için gönderdiği elçilerini Süleymanşâh'ın 1078 yılında İznik'te kabul ettiğini bildirmesidir.³⁶

Süleymanşâh'ın hâkimi olduğu bölgedeki gücü 1080 yılından itibaren daha da artmış olmalıdır. Zira Urfalı Mateos'un bildirdiğine göre anılan yılın başında konar-göçer Türkmen kitleleri Batı'ya doğru Anadolu içlerine ilerlemiş ve Bizans'ın yarımadaadaki otoritesi tamamen yok olmuştur.³⁷

Çok geçmeden Bizans'ta başlayan yeni bir taht kavgası Süleymanşâh'a hâkimiyet sahasını daha da genişletme fırsatı vermiştir. Hadise İmparator Botaneiates'in iktidârına karşı bulunan ve o sıralar İstanköy'de (Kos Adası) bulunan Nikephoros Melissenos'un batıda Ege Denizi'ne kadar hâkim duruma gelmiş olan Süleymanşâh ile irtibata geçmesi ve yardımına başvurması ile meydana gelmiştir. Kurulan ittifak ile eski Asia, Phrygia ve Galatia eyâletlerindeki bazı Bizans şehirlerinin Süleymanşâh'a teslim edilmesi öngörülüyordu.³⁸

Şüphesiz bu gelişme sonrası Botaneiates de harekete geçti ve 1080 yılında bölgeye bir ordu sevk etme kararı aldı. İsyanı bastırmak üzere gönderilen bu ordunun önünde iki seçenek vardı. Bunlardan biri bir Selçuklu garnizonu tarafından savunulan İznik'i kuşatmaktır. Bir diğeri de Süleymanşâh ile birlikte Eskişehir'de (Dorylaion) bulunan Melissenos üzerine yürümektir. İznik üzerine ilerleme kararı alan Bizans Ordusu buradaki savunma direnci karşısında

³⁴ Aslında durumu en iyi Prens Anna ortaya koymaktadır. Kaydına göre bu isyan sırasında ülkede Bizans egemenliği artık son bulmuştu. Buna göre; "Doğu'daki (Anadolu) birlikler, her yere sızmış olan ve Karadeniz ve Çanakkale Boğazı ile Ege Denizi ve Suriye Denizi (Kuzeydoğu Akdeniz), Saros/Seyhan ve diğer ırmaklar, özellikle Pamphylia (Antalya yöresi), Kilikia boyunda akan ve Mısır Denizi'ne (Akdeniz Körfezi kıyıları) dökülen ırmaklar arasındaki ülkenin hemen hemen tümüne egemen bulunan Türkler sebebine, öteye beriye dağılmış durumda idiler." Anna Komnena, *Alexiad*, s. 25-26, 29, 31-33, 66.

³⁵ İmadeddin el-Kâtib el-İsfahânî, *Zubdat al-Nusra ve Nuhbat al 'Usra*, s. 69; Sadruddin el-Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukîyye*, s. 49; Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, c. I, s. 328-329; Ioannes Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, s. 150. *Kutalmışoğulları ile Melikşah arasındaki anlaşmazlık ve Emir Porsuk'un bunlar üzerine yaptığı sefer hakkında bkz. Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 56-60.

³⁶ Nikephoros Bryennios, *Tarihin Özü*, s. 147-148.

³⁷ Urfalı Mateos, *Vekayi-Nâmesi* (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), çev. Hrand D. Andreasyan, TTK., Ankara 1987, s. 156.

³⁸ Nikephoros Bryennios, *Tarihin Özü*, s. 173; Anna Komnena, *Alexiad*, s. 81-82.

oyalanırken, Süleymanşâh ve müttefiki Melissenos da hızla buraya ulaştılar. Bu durum üzerine Bizans askerleri ricata mecbur kaldılar ve müttefikler de arkalarından ilerleyerek İstanbul Boğazı'nın Anadolu yakası sahiline vardılar. Ancak bir süredir tahta çıkma hesapları yapan, devletin Avrupa kıtasında kalan kısmını teklif eden eniştesi Melissenos'u reddeden ve onu caesar unvanı vaat ederek oyalayan Alexios Komnenos erken davranarak tahta çıkmayı başardı (1081).³⁹ İlginç olan, birçoğu ücretli Alman savaşçılardan oluşan yabancı askerlerin koruduğu İstanbul'a giren Alexios'un birliklerinin de yabancı asıllı askerlerden müteşekkil olması idi.⁴⁰

Süleymanşâh bu gelişmeler sırasında Marmara sahilleri, İstanbul Boğazı'nın Anadolu yakası ve çevresinde tam bir hâkimiyet elde etmeyi başardı. Hatta İstanbul Boğazı'nda bir de gümrük tesis edip geçen gemilerden geçiş resmi almaya başladı. Yeni imparatorun bazı küçük birliklerle onları püskürtmeyi denemekten başka bu duruma karşı koyacak gücü yoktu. Zaten Bizans'ın Balkanlarda Normanlar karşısındaki vaziyeti de iyi değildi. Ancak giriştiği küçük çaplı harekâtlarla başarı kazanıp, Selçuklu askerlerini Anna Komnena'nın ifadesine göre Bithynia'da İzmit'in (Nikomedeia) güneyine dek çekilmek zorunda bıraktı. Yine Anna'ya göre armağanlar (mühim miktarda para) vermeyi ve Selçuklularla hududun Drakon Suyu⁴¹ olmasını kabul ederek Süleymanşâh'ı bir

³⁹ Nikephoros Bryennios, *Tarihin Özü*, s. 174-181.

⁴⁰ Ioannes Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, s. 158-159; Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 324.

⁴¹ Osman Turan bu akarsuyun Kırkgeçit Deresi (Dil Deresi) veya Bozburun Yarımadası'nı ayıran çay olduğu konusunda Ramsay ve Chalandon'a ait görüşler bulunduğunu, ancak aslında Dragos (Orhan) Tepe yanındaki bir dere olması gerektiğini ileri sürmüştür. En önemli dayanağı da Süryani Mihael'in İzmit'i (Nikomedeia) İznik ile birlikte Süleymanşâh hâkimiyetinde göstermesidir. Eğer sınırın Kırkgeçit Deresi veya Bozburun'daki akarsu olması durumu kabul edecek olursak bunların konumları Süryani Mihael'in ifadesi ile örtüşmemektedir. Öyle ise bugün Orhantepe (Dragos) batı yanında akan ve Maltepe ile Kartal ilçeleri arasında doğal sınır oluşturarak denize dökülen dere üzerinde de durulmalıdır. Ayrıca İzmit'in Selçuklu-Bizans münasebetlerindeki durumu da hatırlanmalıdır. Zira Süleymanşâh'ın ölümünü (1086) müteakip İznik'te yerini alan ve 1081 Anlaşması'nı bozarak Bizans arazilerini fethe girişen Ebû'l-Kasım'ın İstanbul Boğazı ve Marmara sahillerine akıncılarını sevk etmesi ile Bizans-Selçuklu çatışmaları yeniden başlamıştır. Süleymanşâh döneminde uygulanan taktiği uygulayarak karşı saldırıya geçen Bizans birlikleri Drakon Çayı'nı aşarken Selçuklu birlikleri çekilmiş olmalıdır. İzmit de düşman ilerleyişi (Kios/Gemlik üzerine Manuel Boutoumites'in denizden ve Tatikios'un da karadan gönderildiği Bizans saldırısı) sırasında elden çıkmış olmalıdır. Nitekim Emir Porsuk'un 50.000 kişilik bir ordu ile bölgeye ilerlediği haberi üzerine Bizans Ordusu çekilmiş ve Ebû'l-Kasım'ın kuvvetleri şehri geri almıştır. Bunun üzerine İmparator I. Alexios Komnenos ittifak kurma bahanesiyle onu İstanbul'a çağırması ve ziyareti sırasında gizlice inşa ettirdiği Gebze'deki Pelekanon (Eskihisar) Kalesi sayesinde yöreye yeniden hâkim olmayı başarmıştır. Michel le Syrien (Süryani Mihael), *Chronique De Michel Le Syrien*, c. III, s. 172; Anna Komnena, *Alexiad*, s. 196-200; William Mitchell Ramsay, *The Historical Geography of Asia Minor*, Royal Geographical Society

anlaşma yapmaya ikna etti. Böylece Bizans Türkiye Selçuklu Devleti'ni tanıyan ilk devlet oldu.⁴²

Kaynaklardaki sınırlı bilgilerden anlaşıldığı üzere, Selçuklular Batı Anadolu'da faaliyete geçtiklerinde Bizans'ın bölgedeki birçok eski teması askerî anlamda sükût etmişlerdi. Bununla birlikte 1081 yılında tahta çıkan İmparator I. Alexios Komnenos askeri gücünü arttırma gayesi ile Anadolu'daki bölge komutanlarına (toparkhes) mektuplar yazarak bölgelerinde güvenliği sağlayacak askerleri bırakıp diğerleri ile derhal İstanbul'a gelmelerini istemiştir. Bunlar arasında Karadeniz Ereğlisi (Herakleia Pontike), Bartın, Karabük, Kastamonu, Çankırı, Sinop illerini muhtevi bölge (Paphlagonia) komutanı Dabatenos ve Kappadokia ve Khoma (Menderes) bölge komutanı Bourtzes vardı. İşte İmparator I. Alexios'un yaptığı bu çağrıdan 1081 yılında bile bazı bölgelerde Bizans otoritesinin henüz tamamen sona ermediği anlaşılmaktadır.⁴³ Ancak bu olay sonrasında buralar da artık kesin olarak Selçuklular eline geçmiştir denilebilir. Nitekim Süleymanşâh'ın Antakya seferine çıkarken İznik'te vekili olarak bıraktığı Ebû'l-Kasım'ın kardeşi Ebû'l-Gâzi'yi Kappadokia'ya vâli tayin etmesi bu duruma bir işarettir.⁴⁴ Yine 1096 yılında başlayan I. Haçlı Seferi sırasında Güney Marmara'daki İznik (Nikaia), Edremit (Adramytteion) vb. yöreleri içine alan Selçuklu hâkimiyeti sona ererken, İmparator Alexios Komnenos'un sevk ettiği Ioannes Dukas komutasındaki birlik de Ege bölgesinde; İzmir (Smyrna), Ephesos (Selçuk), Sardeis (Manisa), Alaşehir (Philadelphia) ve Denizli (Laodikeia), Honaz (Khonai) ve Homa (Khoma/Gümüşsu) taraflarını Türklerden ele geçirmiştir.⁴⁵ Bu yerleşmelerin Süleymanşâh döneminde Türkler tarafından ele geçirilmiş olması ihtimali yüksektir. Bizans İmparatoru I. Alexios Komnenos'un 1081 Anlaşması ile Anadolu'yu çaresizce Türklere terk etmiş olması buna bir işarettir. Bu durumda Süleymanşâh'ın Antakya seferine çıkarken yerine bıraktığı ve ölümü (1086) sonrası devleti bir süre idare eden Ebû'l Kasım ve kardeşi Ebûl Gâzi'nin iktidârları (1086-1092) sırasında 1086 yılından itibaren İzmir, Urla (Klazomenai), Foça (Phokaia) ve çevresinde bir beylik kurma faaliyetine giren Çaka Bey'in Ege bölgesinin yukarıda bahsedilen kesimlerinin Selçuklu hâkimiyetinde olmasından

Supplementary Papers, c. IV, London 1890, s. 188; Ferdinand Chalandon, *Essai Sur Le Règne D'Alexis Ier Comnène (1081-1118)*, ed. A. Picard Et Fils, Mémoires Et Documents Publiés Par La Société De L'École Des Chartes, IV, Paris 1900, s. 72 (dipnot 2); Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 61, 62, 84-85; Yusuf Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, TTK., Ankara 2014, s. 78-81; Bilge Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1993*, s. 224-225; Rezan Çelebi, *Maltepe'nin Tarihi Dokusu (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Y. Lisans tezi), İstanbul 1995 s. 2, 6.*

⁴² Anna Komnena, *Alexiad*, s. 124-126.

⁴³ Anna Komnena, *Alexiad*, s. 119.

⁴⁴ Anna Komnena, *Alexiad*, s. 197.

⁴⁵ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 95.

dolayı rahat hareket ettiğini ve Adalar (Ege) Denizi'nde faaliyet gösterme şansı bulduğunu ileri sürmek de mümkün görünmektedir.

SONUÇ

Selçukluların Batı Anadolu'daki İlk faaliyetlerini ele alan bu çalışmada, Bizans'ın İmparator II. Basileios'un 1025 yılındaki ölümü sonrası bölgesel bir güç olma özelliğini yitirdiği, buna bağlı olarak bir dizi dâhili problemle karşılaştığı tespit edilmiştir. Bu problemleri; thema sisteminin çözülmeye başlaması, köylü ve asker arazileri ile ilgili problemler çözülememesi, ayrıca devlet savunma ve vergi toplama konularında sıkıntılar yaşanması olarak sıralamak mümkündür. Yine güç kazanan büyük arazi sahibi aristokratların eyaletlerdeki zadeğân ile rekabete girişmeleri, yarı hür köylüleri kendi arazilerinde kullanıp vergi ve diğer ödemelerinden yararlanmaları, saray entrikaları ve isyanlar devletin istikrarı ve askerî kudretinin ortadan kalkmasının diğer sebepleri olarak sıralanabilir.

Ayrıca XI. yüzyıl ortalarından itibaren devletin ekonomik zararları artarak devam ederken, sivil aristokrasi ve bürokratların askerî aristokratların gücünü kırmaya yönelik girişimleri ile ordu mevcudu da azalmış, asker köylüler vergi verir hale getirilmişlerdir. Bu gelişmeler İmparator IX. Konstantinos Monomakhos zamanında devletin ücretli askerlere mecbur hale gelmesinin temel nedenleri olarak gözükmektedir.

Batı'da Peçenek, Uz ve Kumanlar, Doğu'da da Müslümanlığı kabul eden Selçuklular siyaset sahnesindeki yerlerini aldıkları bu süreçte, Bizans 1054 yılındaki Schisma olayı ile Batı dünyasının da desteğini yitirmiş, Doğu sınırlarındaki tampon idarelerin ortadan kaldırılması ise bunların yerel kuvvetlerinin desteğini ortadan kaldırmıştır.

I. Isaakios Komnenos döneminde durumu düzeltme niyetiyle yapılan girişimler kısmen sonuç verdi ise de ardılı X. Konstantinos Dukas zamanında sivil aristokrasinin yeniden güçlenmesi, devlet ve saray masrafları için ordunun ihmal edilmesi, vergilerin iltizam usulü ile toplanmaya başlanması, hatta memuriyetlerin para ile satılır olması ile işler daha kötü hale geldi. Bizans ve Gürcü kuvvetleri bu sıralarda Van Gölü Havzası, Kars yöresi ve Gürcistan, Urfa, Diyarbakır, Mardin, Trabzon, Malatya, Şebinkarahisar ve Fırat boylarında Selçuklular karşısında mağlubiyetler almaya başladılar.

İmparator X. Konstantinos'un 1067'deki ölümü sonrası çaresiz kalan karısı Eudokia, Romanos Diogenes ile evlenerek ve onu imparatorluk makamına getirerek devletin kötü gidişatını durdurmaya çalıştı. Ancak bu yeni hükümdarın çabaları da sonuç vermedi ve 1068 ve 1069 yıllarında bizzat katıldığı sonuçsuz kalan seferlerden sonra, büyük bir ordu hazırlayarak Türkleri Anadolu'dan

uzaklaştırmayı planladı. Ancak ordusu Sultan Alparslan karşısında 1071 yılında feci bir bozguna uğradı. Kendisi de bir süre sonra hayatını kaybetti.

Anadolu'nun Selçuklu mülûk ve ümerasının akınlarına maruz kaldığı sırada Bizans tahtına çıkan VII. Mikhail Dukas'ın bu kötü durumu önleyecek gücü yoktu. Bu durum, Bizans'ın askerî ve ekonomik açıdan büyük bir şok içerisinde olduğunu bize göstermektedir. Nitekim durumu kabullenemeyen bazı thema strategosları da çareyi taht değişikliğinde görerek isyan etmeyi planlıyorlardı.

İşte bu sıralarda uzun süredir Büyük Selçuklu Sultanı Alparslan'ın gözetiminde bulunan Kutalmışoğulları da onun 1072 yılındaki ölümü ile istikballerini tesis için İran'dan Anadolu'ya hicret etmişlerdi. Bir süre Güneydoğu Anadolu ve Suriye-Filistin bölgelerindeki mücadelelere katılmışlar, nihayetle aralarından Mansûr ve Süleymanşâh Anadolu içlerinde Batı'ya doğru ilerleme kararı almışlardı. Bu sıralarda Sakarya boylarına kadar başarılı akınlar yapmakta olan Artuk Bey'in Melikşah emri ile merkeze çağırılmış olması da işlerini kolaylaştırmış ve bunun sonucunda Anadolu'yu yurt tutma yarışına girişmiş birçok diğer Türkmen beyi gibi kolaylıkla birçok yerleşmenin denetimini sağlayarak Güney Marmara'ya değin ilerlemişlerdi.

Anna Komnena'nın kayıtlarından anlaşıldığı üzere Türklerin Anadolu'nun her yöresine akınlar düzenlediği ve yerleşik Bizans güçlerinin çaresiz kaldığı bu süreçte son bir çaba ile hazırlanıp Isaakios Komnenos komutasında 1073 yılında Anadolu'ya gönderilen ordunun da başarısız olması, İmparator VII. Mikhael'i Papa VII. Gregorius'tan ücretli asker talebinde bulunmak zorunda bırakmıştır. Bu durumda bilhassa themalarda yaşayan sivil ve askerlerden imkânı olanların yaşadıkları yerleri ve vazifelerini terk ederek Bizans elindeki daha güvenli kesimlere göç ettiklerini düşünmek mümkündür. Ayrıca Bizans'ın bu hareketlilik sonucu ekonomisinin bozulduğunu ve hayat pahalılığının kitleleri gayri memnun hale getirdiğini de söyleyebiliriz. Durumdan yararlanmaya kalkan kimselerin sebep oldukları isyanların ardında şüphesiz bu hususların rolü olmalıdır. Bu süreçte Roussel de Bailleul ve Ioannes Dukas'ın isyanları Anadolu'daki Selçuklu emirlerinin yardımları ile bastırılabilmişse de, 1077 yılında thema strategosları Nikephoros Botaneiates ve Nikephoros Bryennios'un isyanlarını bastırmak mümkün olmamış ve Mansûr ile Süleymanşâh'ın desteğini kazanan Nikephoros, 1078 yılında İstanbul'da tahta çıkmayı başarmıştır. Verdiği destek sayesinde Kutalmışoğulları'nın birlikleri de Batı Anadolu'da kuzeyde İstanbul Boğazı ve batıda Kyzikos'a (Kapıdağ Yarımadası güney kıyısında) kadar uzanan bir sahada İznik merkezli bir egemenlik tesis etmeye muvaffak olmuşlardır. Ancak aynı yıl Emir Porsuk'un Kutalmışoğullarından Mansûr'u ortadan kaldırması sonrası,

Süleymanşâh'ın tek başına iktidar olduğu ve 1080 yılından itibaren Anadolu'ya yeni gelen Türkmen kitleleri ile gücünün arttığı görülür. Bunun en önemli göstergesi İmparator Botaniates'e karşı isyan eden ve tahtı ele geçirmeye çalışan Melissenos'un ondan destek talep etmesidir. Nitekim her ne kadar onun desteğini alan Melissenos hedefine ulaşamamış ve tahtı I. Alexios Komnenos'a kaptırmış olsa da, Süleymanşâh bu sayede eski Asia, Phrygia ve Galatia eyâletlerindeki henüz Türkler eline geçmemiş şehirlere kolayca egemen olabilmıştır.

Süleymanşâh'ın bu süreç sırasında İstanbul Boğazı'nın Anadolu yakasına kadar uzanan hâkimiyeti pekişmiş, hatta boğazdan gelip geçen gemilerden geçiş resmi almaya başlamıştır. Zor durumda olan ve bunun için henüz Türkler eline geçmemiş yörelerin komutanlarını birlikleri ile yanına çağıran yeni imparator I. Alexios bir hile ile Türkleri kıydan uzaklaştırmaya muvaffak olmuştur. Ancak Balkanlarda Norman tehlikesi baş gösterince planından vazgeçmiş ve Süleymanşâh'ın desteğini sağlamak adına 1081 yılında onunla Drakon Suyu Anlaşması'nı yapmak zorunda kalmıştır. O, kaynaklardaki bilgilere göre böylece Süleymanşâh'ın hâkimiyetini ve Türkiye Selçuklu Devleti'ni tanıyan ilk hükümdar olmuştur.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, haz. Erdoğan Merçil, Bilge Kültür Sanat yay., İstanbul 2011.
- Anna Komnena, *Alexiad*, çev. Bilge Umar, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1996.
- Anonim Selçuknâme, *Tarih-i Âl-i Selçuk*, çev. Halil İ. Gök-Fahrettin Coşguner, Atıf yay., 2014.
- Ayönü, Yusuf., *Selçuklular ve Bizans*, TTK., Ankara 2014.
- Azimî, Azimî Tarihî Selçuklularla İlgili Bölümler, c. I, çev. Ali Sevim, TTK., Ankara 1988.
- Bartusis, Mark C., *Land and Privilege in Byzantium. The Institution of Pronoia*, Cambridge University Press, Cambridge 2012.
- Beihammer, Alexander Daniel., *Byzantium and the Emergence of Muslim Turkish-Anatolia, ca. 1040-1130*, Birmingham Byzantine and Ottoman Studies, Routledge, London-New York 2017.
- Chalandon, Ferdinand., *Essai Sur Le Règne D'Alexis Ier Comnène (1081-1118)*, ed. A. Picard Et Fils, Mémoires Et Documents Publiés Par La Société De L'École Des Chartes, IV, Paris 1900.
- Charanis, Peter., "Economic Factors in the Decline of the Byzantine Empire", *The Journal of Economic History*, c. 13, sayı 4, Cambridge University Press, Cambridge 1953, s. 412-424.
- Çelebi, Rezan., *Maltepe'nin Tarihi Dokusu (İstanbul Üniv. SBE basılmamış yüksek lisans tezi)*, İstanbul 1995.
- Eskikurt, Adnan., *Anadolu Medeniyetleri ve Coğrafya* (Marmara Üniv. SBE basılmamış doktora tezi), İstanbul 2013.
- Georgios Kedrenos (Ioannes Skylitzes'ten naklen), *Synopsis Historiarum*, nşr. I. Bekker, Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae (CSHB), II, Bonn 1839.
- Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, çev. Ömer Rıza Doğrul, c. I, TTK., Ankara 1987.
- Güneş, Cüneyt., *Bizans Anadolu'sunda Askerî ve İdarî Bir Sistem: Thema Sistemi (VII. Yüzyıldan XI. Yüzyıla Kadar)*, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora tezi), Muğla 2018.
- Hayton, "La Flor Des Estoires Des Parties D'Orient", *Recueil Des Historiend Des Croisades*, Documents Armeniens, c. II, Paris 1906.
- Ioannes Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat yay., İstanbul 2008.
- İbnü'l Adîm, *Bugyatü't-taleb fi Tarihi Halep*, çev. Ali Sevim, TTK., Ankara 1976.
- İbnü'l Adîm, *Zübdetü'l-Haleb Min Târîhi Haleb'de Selçuklular (H. 447-521-1055-1127)*, çev. Ali Sevim, TTK., Ankara 2014.
- İbnü'l Cevzî, *El-Muntazam fi Târîhi'l-Ümem'de Selçuklular (H. 430-485/1038-1092)*, çev. Ali Sevim, TTK., Ankara 2014.
- İbnü'l-Esir, *El-Kâmil Fi't-Tarih*, çev. Abdülkerim Özaydın, c. X, Bahar yay., İstanbul 1991.
- İbnü'l-Ezrâk, *Târîhu Meyyâfârikîn*, thk. Kerim Faruk el-Huli ve Yusuf Baluken, Nûbihar yay., İstanbul 2014.
- İbn al-Kalânisi, *History of Damascus 363-555 a.h.* (ed. H. F. Amedroz), Leyden 1908.

- İmadeddin el-Kâtib el-İsfahâni, *Zubdat al-Nusra ve Nuhbat al 'Usra (Bundari İhtisarı/Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi)*, çev. Kıvameddin Burslan, TTK., Ankara 1999.
- Kazhdan, Alexander., "State, Feudal and Private Economy in Byzantium", *Dumbarton Oaks Papers*, c. 47, Dumbarton Oaks, 1993, s. 83-100
- Kazhdan, Alexander., "Pronoia: The History of a Scholarly Discussion", *Mediterranean Historical Review*, 10:1-2, (DOI: 10.1080/09518969508569689), 1995, s. 133-163
- Keçiş, Murat ve Güneş, Cüneyt, "Bizans'ın Anadolu'daki Yeni Düzeni: Thema Sistemi'nin Ortaya Çıkışı ve Problemler", *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi (Sıtkı Koçman Anısına Armağan)*, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, c. 19, sayı 43, Muğla 2018, s. 95-107.
- Kerimüddin Mahmud-i Aksarayı, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, çev. Mürsel Öztürk, TTK., Ankara 2000.
- Michel le Syrien (Süryani Mihael), *Chronique De Michel Le Syrien*, Fr. çev. J. B. Chabot, c. III, Paris 1905.
- Mikhael Attaleiates, *Tarih*, çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat yay., İstanbul 2008.
- Mikhail Psellos, *Mikhail Psellos'un Khronographia'sı*, çev. Işın Demirkent, TTK., Ankara 1992.
- Muhammed b. Hâvendşâh b. Mahmûd Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ fî Sireti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ (Tabaka-i Selçûkiyye)*, çev. Erkan Göksu, TTK., Ankara 2015.
- Nikephoros Bryennios, *Tarihin Özû*, çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat yay., İstanbul 2008.
- Ostrogorsky, Georg., *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, TTK., Ankara 1991.
- Ramsay, William Mitchell., *The Historical Geography of Asia Minor*, Royal Geographical Society Supplementary Papers, c. IV, London 1890.
- Reşîdü'd-Dîn Fazlullah, *Cami'ü't-Tevârih*, c. II, cüz 5, çev. Ahmed Ateş, TTK., Ankara 1960.
- Reşîdü'd-Dîn Fazlullah, *Cami'ü't-Tevârih (Selçuklu Devleti)*, çev. Erkan Göksu, H. Hüseyin Güneş, Selenge yay., İstanbul 2011.
- Sadrüddin el-Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, çev. Necati Lügal, TTK., Ankara 1999.
- Sıbt İbnu'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, çev. Ali Sevim, TTK., Ankara 2011.
- T.C. Maarif Vekilliği, *Birinci Coğrafya Kongresi 6-21 Haziran 1941, Raporlar, Müzakereler, Kararlar*. Ankara 1941.
- Turan, Osman., *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Boğaziçi yay., İstanbul 1993.
- Umar, Bilge., *Türkiye'deki Tarihsel Adlar, İnkılâp Kitabevi*, İstanbul 1993,
- Urfalı Mateos, *Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, çev. Hrand D. Andreasyan, TTK., Ankara 1987.
- William, Archbishop of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond The Sea*, çev. Emily Atwater Babcock ve A. C. Krey, c. I, Columbia University Press, New York 1943.

